

Պ Ա Ր Ս Կ Ա Ս Տ Ա Ն Մ ՈՒԺԱՄԲԱՐԻ ԱՂԷՏԸ

ԳԵՐԱՄԵԾԱՐ ՀԱՐՔ ԵՒ ՅԱՐԳԵԼԻ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՔ

Պարսկաստանի և Հնդկաստանի թեմը մեր եկեղեցւոյ թեմերի մէջ ամենից ընդարձակն է: Մէկ ծայրը Էջմիածնից ոչ շատ հեռու Էնդէլի նաւահանգիստ է, իսկ միւս ծայրը Ջապոնի Եօկոհաման է կամ Չինաստանի Hong-Kong կղզին: Եթէ ի բաց թողնենք Ատրպատականը, բոլոր Պարսկաստանի, Հնդկաստանի և Ջաւայի նշանաւոր գաղութները այս թեմին են պատկանում: Իսպահանի շուրջը, Ջարդան գաւառում և Արաղ երեք մեծ կենդրոնում մերձ 50 մեծ հայ գիւղերը ևս այս թեմին են պատկանում: Հայ թեմերի մէջ ամենից առաջինը նա է, որի պատգամաւորութեան պատիւը ինձ է վերաբերւում:

Իսկ քաղաքական տեսակէտից այս թէ իւրեանց արդի հարստութեանը և թէ իւրեանց բարձր օաջմանագրական ազատութեամբ Հնդկաստանի և Ջաւայի հոյերը մեր բոլոր գաղութներից գուցէ ամենաբարձր դիրքին են հասել: Այս երկու ընդարձակ երկիրներում հայերը կառավարական պաշտօնեաների մէջ, որպէս քաղաքագէտներ, դիւանագէտներ, կրօնագէտներ, բժիշկներ, ինժիներ, Անգլիացւոց, և հոլանդացւոց դէմ են մրցում և որպէս վաճառական նրանցից գերազանցում են:

Այս թեմն ևս անձամբ ուսումնասիրած եմ: Բնիկ Նոր-Ջուղացի լինելով ի հարկէ ամենից լաւ թեմի կենդրոնը գիտեմ և նրա գաղութները, թէ Պարսկաստանում, թէ Հնդկաստանում, ի մօտոյ տեսել եմ: Թեմիս հայ դաւաճանների սխրալի գործունէութիւնը անցեալ 300 տարիների պատմութեան մէջ թէ Պարսկաստանում թէ Հնդկաստանում

նում, Զաւայում և նոյն իսկ Ճապոնիայում նշանաւոր տեղ է բռնում:

Հնդկաստանում՝ Ասիական ժողովուրդների մէջ և նոյն իսկ Ճապոնիայում հայն միակ ազգն է, որ բոլոր այն քաղաքական արտենութիւնները, որ Անգլիացիք ունեն լիովին վայելում են: Սա հետեանքէ այն քաջութեան, որ հայն թէ անցեալում, թէ ներկայում ցոյց է տուել թէ խաղաղ ժամանակում և թէ կռուի ժամանակ:

Յայտնի է պատմութեան մէջ թէ Անգլիացւոց դէմ ամենաքաջ մարտիկների մէջ Գորգի-Խան Զուղայեցին էր, որ քանի տարիներ ընդդիմացաւ անգլիական թէ ղէնքին, թէ գիւանական խաղերին:

Նայեցէք բոլոր Եւրոպական գրականութիւնը, Իտալական, Անգլիական, Ֆրանսիական, Գերմանական մինչև վերջին 60 տարին և դուք կտեսնէք, որ երբ մի նշանաւոր Եւրոպացի հեղինակ հայի հետ շփում է ունեցել և հայի մասին խօսք ունէ նպաստաւոր կամ աննպաստ, այդ հայերը գրեթէ միշտ իմ թեմին են պատկանում: Զուղայեցի և կամ Զուղայեցւոց սերունդից են. երբ դպրոց ենք ունեցել Ռափայէլ Մուրատեան, Լաղարեան և թէ Նոր-Նախիջևանի զանազան ազգային հաստատութիւններ գրաւներ մերգաղութի անդամներն են վճարել:

Բոլոր հին եւրոպական հայ մամուլը Հօլանդիայում, Իտալիայում, Ֆրանսիայում, Զուղայեցի վաճառականներ են շինել և պահպանել: Նոյն իսկ այս սուրբ Մայր Աթոռի հին տպագրական ծախսերը մինչև 19-րդ դարը մենք ենք ուղարկել, Սուրաթից, Բոմբայից, Կալկաթայից, Վկայի թէ պէտք ունէք նայեցէք Էջմիածնի հին դրքերի յիշատակարանների մէջ:

Եւ մեր Զաւայաբնակ Զուղայեցի Յովսէփ Ամիրխանեանը որպէս գիտէք պատրաստ էր բոլոր... Ղարաբաղ և Ղարաբաղ դաւառները իր արդար ստակով գնել հայերին նուիրելու նպատակաւ, թէ գիւանագիտական գլխաւոր դժուարութիւնները նրա հաշիւները չխանգարէին: Երբ դեռ Մայր Հայաստանում, Տաճկաստանում երազի մէջ

ևս չէին երևակայէր ազատութեան և սահմանադրութեան գաղափարի նշոյլը՝ մեր Պարսկաստանի Հաֆէզի և Շէյխ Սադի քաղաքացի Շմաւոն քահանայն ազատութիւն էր քարոզում լրագրութեան միջոցաւ։ Մադրաս քաղաքում և միևնոյն տաք Ջերմեռանդութեանն ստիպող հրատապ քաղաքից «Որոգայթ փառաց» և «Յորդորակ դէքերի միջոցաւ Մատրաւարնակ Զուղայեցիին դեռ ևս նախագահ Վալինգտոնի ուղեղից դորս չեկած սահմանադրական կառավարութեան հրահանգների մանրամասն formule-ները արձանագրում էր Հայաստանի հանրապետութեան համար։ Միևնոյն քաղաք Զուղայեցւոց միջոցաւ ևս առաջին անգամ բոլոր եւրոպական դիտնական աշխարհի Խորէնացու պատմութեան հետ ծանօթացաւ յոյն և լատին տպագրութեան՝ հայր Զամչեանից առաջ։ Անցէք եւրոպայի քաղաքները յատկապէս հին քաղաքները, Ռօմ, Վենետիկ, Տրիեստ, Ամստերդամ, Ելն, և ամեն տեղ տպարան, եկեղեցի, դպրոց, նոյն իսկ լոկ անունների շարք Ս. Մարկոսի եկեղեցւոյ մարմարիոյ սիւների վրայ խօսուէն վկայ են մեր անգոսպելի գործունէութեան։ Նոյն իսկ մեզ յատուկ աշխարհաբառ լեզուն՝ մեր բնակարանի պատուհաններն ևս վկայում են թէ հին քանի դարերը են անցնում, որ մենք ի մօտոյ յարաբերութեան մէջ եմք Իտալացոց, Հոլանդացոց, Ֆրանսացոց և Անգլիացոց հետ։ Այսքան համառօտ ակնարկ էր մեր անցեալի վրայ, այժմ ևս Հնդկաստանում, Զաւայում, Անգլիայում, Հոլանդայում ամենաբարձր քաղաքակրթիչ տիպերի մէջ՝ մեր թեմի անդամներ յայտնի դիրք ունին։ Հմուտանանք ևս Զուղայեցի պրօֆեսսոր Էմինը և Քանանեանը։

Ասիական գրականութեան մէջ պարսկերէնը անգուգական է թէ իր փառաւոր անցեալով, և թէ իւր ոյժդնութեամբ, և այս գրականութեան մէջ ևս Զուղայեցի Գագալի թոռը Յակօբ խանի որդին հանգուցեալ Միրզա խանը չափազանց մեծ դիրք ստացաւ։ Նոյն իսկ ամենալուրջ մուսուլման պարսիկ գրագէտները խոստովանում են որ բոլոր մահմեդականները 14 դարի մէջ Միրզա

Մեկըն խանի նման հանճարաւոր, ճոխ և ազգու գրիչ տեսած չէ։ Այժմեան Եւրոպական գրականութեան մէջ ամենից առաջին դիրքը խառնական է բռնում ի հարկէ, ոչ միայն տպագրութեան թիւը և քանակը հաշուելով, այլ նրա որակը և գերազանցութիւնը, այս միայն իմ առանձնական կարծիքը չէ, լուրջ գրագիտութեան վճիռը է և մեզ, բարեյիշատակ Գլադստոն, որ եւրոպական հին և նոր գրականութեան ամէնը մանրամասն տեսեր էր, այս գաղափարի պաշտպան էր և այս առաջին եւրոպական գրականութեան մէջ առաջին թիւերի մէջ՝ թէ ոչ նոյն իսկ առաջինը Ջուդայեցուց սիրեալ Աղանուք տիկինը է, որոյ ազգակիցները թէ Ջուդայում, թէ Ջաւայում, թէ եւրոպական քաղաքներում յայտնի են հայ գաղութների մէջ։

Բայց ըստիս հետաքրքրիչ կէտը, որոյ վրայ յարգելի պատգամաւորների ուշադրութիւնները գրաւել կուզէի, սա է որ տպագայումը այս Մայր Աթոռի ներկայացուցչի միջոցաւ մեր թեմից կարելի է շատ աւելի օգտուել ընդհանուր ազգի շահերը հիմնելով լուրջ բարձր գիտութեան հիմանց վրայ։

Ինչ մեր հայերի մէջ նկատելի կերպով բացակայ է եղեր մինչ այսօր, բարձր, հիմնաւոր բաղձակողմանի՝ մարտեալ գիտութիւն է, այնպիսի մէկ գիտութիւն, որ քսան երեսուն և աւելի տարիքներ աշխատութեամբ Անգլիական, Ռուսական և Ամերիկական համալսարաններում միայն կարելի է ձեռք բերել։

Ես այս ազատ սահմանադրական երկիրներն եմ միայն յիշում, քանզի համոզուած եմ միայն լսել թէօրիական գիտութիւնը չէ, որ մեր ազգի դիրքը կարող է բարւոքել, ազատ երկիրների միջոցորդը գլխովին ուրիշ գոյն է տալիս մեր մտածելու ձևին, կենաց էական հարցերի վերաբերմամբ։

Մենք պէտք ունենք մէկ ազգային կազմակերպութեան բաւական գրամագլխով, որոյ նպատակը լինի պահել ազատ սահմանադրական Եւրոպայի համալսարաններում բարձր կրթութեան համար առ պակասը տարիներ

հարիւր հայ ուսանող՝ ոչ միայն մի քանի որոշեալ տարի, այլ առ պակասը 10 տարի և մենք պիտի լուծենք եւրոպական գիտութեամբ և փորձով շատ հարցեր սահմանադրական ազատական ինքնաւարտութեան վերաբերմամբ:

Եւ ազգային պատմութեանը լիզուի և գրականութեան ուսումնասիրութեան հիմունքը մինչև այսօր չունենք մենք: Քանզի մեր մէջ սանսկրիտ, փահլէէն և ուրիշ լեզուներ և գրականութիւն դեռ ևս լուրջ ուսումնասիրող չկայ: Եթէ ինձ յաջողուի սորանով ձեր ուշադրութիւնը և մեր նոր ընտրուող կաթողիկոսի ուշադրութիւնը գրաւել և ձեր միջոցաւ և ազգային լրագրութեանց ներկայացուցիչների միջոցաւ մեր ընդհանուր հայութեան ուշադրութիւնը հրաւիրել այս ճշմարտութեան վրայ թէ՛ որպէս ազգ մեր ապագայ ճակատագիրը կապուած է բարձր ազատ երկիրների համալսարանական կրթութիւնը ձեռք բերելու հետ և այն էլ երկար տարիների անխոնջ աշխատութեամբ և ուսումնասիրութեամբ, շէշտում եմ թէ ինձ յաջողուի այս կէտը ձեզ մօտ մարմնացնել, ես ոչ ձեր ժամանակն եմ վատնելու, և ոչ իմ երկար ճանապարհորդութիւնը ի զուր է եղել: Կասկածելի է ի հարկէ ինչու ես Պարսկաստանից և իր հրատապ այժմեութեամբ հեռու եմ մնացել, բայց ես աւելի Հնդկաստանից եմ խօսել վասն զի նախ և յառաջ աւելի վառվռուն տարիներ այս երկիրներումը ուսումնասիրութեամբ եմ պարապել, և երկրորդ վասն զի գիտեմ մեր ամեն նշանաւոր գործերը այս երկիրներում է կատարուել և մեր ապագան որպէս ազգ աւելի կախում ունի այդ գործերից, որ մենք կարող ենք յառաջ տանել միմիկ Ասիայում եւրոպական գիտութեան լապտէրների միջոցաւ: Խաղաղ ազգային յառաջադիմութեան ճանապարհը միշտ պիտի հարթուի բարձր ուսման գիտութեամբ, և այդ լոյսը մենք պիտի ձեռք բերենք եւրոպական համալսարաններում:

Դոկտոր Բազիլ.

